

МЕТОДИКА

УДК 821.161.2.0(092)

Любов Пархета
(Умань, Україна)
e-mail: umanlab314@gmail.com

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ БАЖАНА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

У статті йдеться про творчість Миколи Бажана в контексті уроків літературного краєзнавства. Увагу приділено значенню таких уроків для формування духовного світу школярів. Аналізуються твори, що увійшли до збірки «Уманські спогади», зокрема ті з них, котрі присвячено служінню мистецтву. Дається матеріал, який може використати вчитель при проведенні уроків літератури рідного краю.

Ключові слова: Микола Бажан, уроки літератури рідного краю, літературне краєзнавство, творчість, поезія.

Пархета Л. *Изучение творчества Николая Бажана на уроках литературы родного края.*

В статье рассматривается творчество Николая Бажана в контексте уроков литературного краеведения. Внимание уделяется значению таких уроков для формирования духовного мира школьников. Анализируются произведения, которые представлены в сборнике «Уманские воспоминания», в частности те из них, которые посвящены служению искусству. Подается материал, который может использоваться учителем при проведении уроков литературы родного края.

Ключевые слова: Николай Бажан, уроки литературы родного края, литературное краеведение, творчество, поэзия.

Parkheta L. *Studying the creativity of Mykola Bazhan at the lessons of literature of his native land.*

The article considers the Mykola Bazhan's works in the context of literary regional ethnography exercises. The author pays attention to the significance of such exercises for forming of mental world of schoolchildren. The article analyzes the works, which belong to the collected volume «The Uman recollections», particularly those, which are dedicated to art serving. The study presents material, which would be useful for a teacher for conducting regional ethnography lessons.

Keywords: Mykola Bazhan, lessons of literature of native land, literary ethnography, creativity, poetry.

Дослідження вчених-методистів Т. Бугайко, О. Мазуркевича, В. Неділька, Є. Пасічника, Н. Волошиної, Б. Степанишина переконливо

доводять, що для найефективнішого виховання дитини і розвитку її здібностей необхідно створити такі умови, щоб вона перебувала під постійним впливом матеріальної та духовної культури свого народу. Особлива роль у цьому процесі відводиться вивченню літературного краєзнавства, бо саме література рідного краю прилучає дітей до духовних скарбниць свого народу: національного фольклору, теологічних джерел, літописної спадщини, самобутнього мистецтва.

Літературне краєзнавство – це спеціальна галузь науки про літературу, предметом якої є вивчення літературних творів і художніх образів, нав'язаних природою, історичними подіями, побутом і людьми краю.

Вирішальну роль літератури та мистецтва рідного краю у формуванні духовних якостей школяра визначав В. Сухомлинський. Зокрема, він зазначав, що література рідного краю, мистецтво – це час і простір, у якому живе краса людського духу, це вагомі чинники збагачення духовності і моральності дітей. Через них вони знайомляться з національними і світовими надбаннями культури, загальнолюдськими цінностями, за їх допомогою розвиваються здібності дітей, їхній інтелект, збагачується емоційна сфера, культура почуттів, формуються моральні вчинки, стійкі переконання, реалізуються можливості творчого розвитку особистості [4, с. 90].

Чинні програми з української літератури рекомендують вивчати творчість Миколи Бажана оглядово. Але в умовах Уманського регіону, на нашу думку, доцільно було би презентувати його творчість у контексті уроків літератури рідного краю. Ознайомлювати учнів із життям і творчістю Миколи Бажана необхідно з 10 класу, використовуючи краєзнавчі матеріали. Розповідаючи про творчу біографію поета, слід зазначити, що Микола Платонович вважав Умань своєю батьківщиною. З дитинства ввійшли у свідомість поета краса славетного парку «Софіївка».

В одному з листів до учнів СШ № 11 Микола Бажан писав: «В Умані почав працювати, почав думати про мистецтво, тому вважаю Умань своєю батьківщиною й завжди з радістю приїжджаю в Умань».

Вивчаючи біографію поета, необхідно акцентувати увагу на участі юного Бажана в Курбасівській театральній студії (1921), зазначити, що в цей період здібний юнак інсценізував для самодіяльності «Березневий каламут» (за мотивами віршів В. Чумака та поеми «Зорі» Е. Верхарна). Як згадує актор театру «Кийдрамте» Данило Антонович, «він (Микола) вразив мене задумливим, як у матері, поглядом, своєю прямою, глибокими знаннями літератури й театру» [3, с. 214].

Саме в Умані юний Бажан навчався в початковій школі, чоловічій гімназії, а пізніше – в Уманській українській гімназії ім. Бориса Грінченка (нині ЗОШ № 11 ім. Миколи Бажана). Микола Платонович неодноразово

відвідував наше місто. Яскравою сторінкою таких відвідин є зйомки фільму «Квартали передмістя» за сценарієм М. Бажана і мотивами його твору «Гетто в Умані» (1929). Разом з автором приїхав і поет Леонід Первомайський. Такі зустрічі надихали М. Бажана на нові творчі злети.

Найяскравіші враження дитинства і юнацтва згодом талановито були відтворені поетом у циклі віршованих оповідань «Уманські спогади» (1972).

М. Бажан пізніше згадував: «Чим старішаю я, тим ясніше, чіткіше, в більших подробицях встають спогади мого дитинства, встає незабутня Умань. В бурях, грозах, в протиріччях, в сутичках громадянської, Вітчизняної воєн ... Там я почав писати, там я почав мріяти про мистецтво» [1, с. 54].

Чотири поеми, що складають книжку М. Бажана «Уманські спогади», створювалися поступово і так само з великими інтервалами друкувалися в пресі, поодиноці доходили до читача. До збірки увійшли поеми «Іскра», «Сіль», «Боги Еллади», «Дощовий прелюд». Розглядаючи ці твори на уроці, доцільно було б докладно зупинитися на текстуальному вивченні поезій «Сіль» і «Боги Еллади». При вивченні поем необхідно акцентувати увагу на основній темі цих творів – служіння мистецтву. Сама тема мистецтва, доля художника, а ширше, мабуть, це тема творчості взагалі, здатна вивести людину в майбутнє, перемогти смерть, знайти своє життя в наступних поколіннях і епохах, є наскрізною в цих творах.

«Софіївка» – окраса Умані, безперечно, відіграла велику роль у поетичному становленні Миколи Бажана. Саме вона надихнула його на поему «Боги Еллади». Треба звернути увагу учнів на те, що в цьому творі спостерігаємо різні прояви єдиного і надзвичайно гострого передчуття гармонії, покликаної заступити кричущу дисгармонію і зовнішнього світу, і людської душі: «Радість, мов яблуко раннє, радо тримаю в долоні я, серце моє пронизує першим світанням гармонія». Це слова Бажана-підлітка, що наче вирвалися з кривавого сум'яття 1919 року. У них – одна з найістотніших ідей книжки, а можливо і самої сутності поетової творчості, його давніх і постійних пошуків. Саме з передчуттям «світання гармонії» співвіднесено наскрізну тему «Уманських спогадів» – тему мистецтва, долі мистецтва в суспільстві.

Аналізуючи поему, учитель підводить учнів до висновку, що сутичка командира роти, який розстріляв на платформі уманського вокзалу мармурових богів Еллади, і політкома – це сутичка дикунського ставлення до мистецтва і ставлення справді гуманного, за яким не тільки бажання зберегти красу минулого для майбутнього, а й переконаність, що ця краса тісно пов'язана з самим поняттям майбутнього.

Апеляція до богів Еллади в поемі плавного античного гекзаметра, який заступає «розхитаний» хорей, була, можливо, найпрямішим і найзримішим осягненням можливості гармонії світу:

*Ось підвелася богиня на килимом вкритій тачанці.
Білі зіниці втопивши у куряву уманських вулиць.
Ти проїздиш повз люди. Сірі вони й неохайні,
Вбогі вони й сердиті, але не вчинять вони шуму
З тіла твого нагого, з твого животворного лона.
Вслід за богинею бог простягає зранену руку,
Наче розпитує шлях крізь Умань у вічність, у сяйво,
В світлі гаї України, в роздуми добрі народу [2, с. 96].*

У процесі вивчення збірки «Уманські спогади» вчитель звертає увагу учнів на вокалізм поезій М. Бажана, але основне в ній – алітерація: добір і гра приголосних. Густота і довершеність алітерацій в «Уманських спогадах» не може не викликати справжнього здивування.

М. Бажан відчуває і відтворює музику життя. Поет реагує не лише на ритміку об'єктивного світу, а й на динаміку душевних процесів. Зауважимо, що в «Богам Еллади» поет не відмовляється від прямого звуконаслідування:

*Знову горни загорлали, бахнув басом тулумбас,
Дріб копит і грім тачанок довгу вулицю потряс [2, с. 100].*

Густий звукопис, сплітаючись в образ і насамперед ритміку, стає справжньою музичною барвою слова, багатою на відтінки, найтонші емоції і переходи.

Новела у віршах «Сіль» може дати уявлення про те, звичайно, частково, як з ранніх років жили в Миколі Платоновичу, вихідцеві з інтелігентної сім'ї, інтерес і любов до цінностей культури, передусім рідної, вітчизняної. Цей екскурс в юність, яка пройшла в нашому місті.

У школі Микола дружив з істориком Гнатом Лукичем, у нього не гасне інтерес до історії, до мистецтва. І одного разу він сказав рідним, що вони, учитель, Микола та друг Янек, будуть рятувати пограбовані рідкісні музейні експонати. Навколо Умані було багато цукрових заводів і польських поміщицьких садиб. Гніву народному не було меж, і ця хвиля зносила все. Горіли заводи і маєтки. Самі того не розуміючи, люди рятували безцінні полотна польських, італійських художників, старовинні меблі, фарфор, скульптуру. Усе це могло загинути, і загинути назавжди. Зберегти культурне надбання відправились втрьох – учитель і двоє хлопчаків ...

Штаб частини особливого призначення Уманського гарнізону підтримав ініціативу шкільного вчителя і видав за це мішок солі. Зокрема, сіль у ті часи була дорожча від золота. Ось так, вимінюючи на ложку солі полотна живописців, ризикуючи життям, подорожували шляхами і селами

Уманщини три сміливі ентузіасти. Кожна хвилина могла бути для них останньою, вирішальною.

Микола тоді пізнав ціну життя, хліба і солі. Саме цей епізод, яскраво зафіксований у пам'яті, описано в поемі «Сіль». Усе, що вдалося врятувати, обміняти, привезти, вони передали в організований краєзнавчий музей.

Працюючи з текстом поеми «Сіль», учитель звертає увагу учнів на те, що ми разом з підлітком удивляємось у сліди крові, подвигів або безславної смерті. Можливо, саме нетривалість окремого людського існування змушувала підлітка вже тоді замислюватися над тим, що залишається від людини після її загибелі. Відповіді на це питання поет буде шукати не тільки в ранніх баладах ...

Наче передбачаючи, як йому згодяться прикмети епохи, підліток пильно вдивляється в них і разом – в обличчя вічності:

*Та і станем просто неба в полі
Просто прерви, просто зірки втрюх.
Вічність нам розкриється поволі,
Повна тайн і марень, і тривоги [2, с. 114].*

Поема «Сіль» має автобіографічний характер. На уроках літератури рідного краю учням можна багато розповідати про роки дитинства та юності Миколи Бажана, що пройшли в Умані. На свій розсуд учитель може спланувати цикл уроків, на яких продовжить ознайомлювати учнів зі збіркою «Уманські спогади». Окремий урок варто було би присвятити вивченню поеми «Дебора», яка мала ввійти у збірку, але, на жаль, вона в неї так і не ввійшла. Вивчення цього твору можна розпочати з розповіді про історію написання.

... Трапилося це одного весняного ранку 1968 року. У двері квартири поета Сави Голованівського подзвонили.

Господарі здивовано презирнулися – хто міг бути в таку ранню годину? Але здивування їх зросло ще більше, коли на порозі побачили схвильованого і блідого Бажана. Треба було знати Миколу Платоновича – цю підкреслено чемну і надзвичайно тактовну людину – і раптом цей вранішній візит без попереднього телефонного дзвінка, хай навіть і до друзів. «Я прийшов прочитати Вам поему «Дебора» [3, с. 248].

Це була схвильована розповідь про далеку поетову юність, про загибель у страхітливій Сухій Балці героїні поеми, яка привиділась 64-літньому поетові такою, яка була майже півстоліття тому, про те, як бандити отамана Стецюри збезчестили її на очах у батька, і тільки життєдайне мистецтво Леся Курбаса, котрий зі своїм театром «Кийдрамте» приїхав 1921 року до Умані, та участь в організованій ним студії, вернуло цю зламану квітку до життя.

Про подальшу долю Раї Файнштейн, а саме її пам'яті присвятив Бажан поему, він нічого не знав. У поемі поет розповідає про свою юність, про театр, студію Леся Курбаса, про гіпнотичну художню силу цієї людини, яка зуміла повернути Дебору до повноцінного життя, а в душах студійців запалити вогонь творчості.

До речі, в ті роки Бажан вперше на повний голос заговорив про Леся Курбаса, знищеного на Соловках, як про митця, учителя, людину. А це був лише початок 1968 року.

Поема ллється легко, невимушено, ніби злітає, як мрії юності, як ота вистава «Березневий каламут», сценарій якої створив 15-літній Бажанчик (а саме так його любовно називали студійці), як музика Шопена, Леонтовича, яку виконувала під час вистави Дебора.

Та видіння юності зникають, і поет знову бачить жахливе Дантове пекло на рідній українській землі. І раптом його увагу привертає тоненький сонях, який тягнеться несміливо до неба. Життя перемагає смерть, як і повертає йому цю квітку сонця.

Дебора не вмерла. Як і сотні тисяч розстріляних і замордованих, вона живе в пам'яті близьких, а тепер і в пам'яті читачів.

І вже мажорно звучить останній акорд:

Такою і сама Дебора ти була,

Такою ти єси. Так, єси!

У вересні 1968 року журнал «Вітчизна» надрукував цю поему. Бажан із хвилюванням чекав перших відгуків, адже він на той час почав працювати над новелами у віршах «Уманські спогади» і «Дебора» мала ввійти до цієї збірки.

Незабаром критики заговорили. Але якось дивно, вбачаючи в імені Дебора певні біблійні ілюзії. Дебора, до речі, за Біблією – пророчиця, воїтелька, що підняла своїх співвітчизників на боротьбу із завойовниками. Як згодом невесело жартував Бажан, його звинувачували в «українському буржуазному сіонізмі». Тоді й почалася нелегка доля поеми. Її довго не друкували. Як згадував письменник Семен Журахович, під час однієї з останніх зустрічей Микола Платонович з болем сказав: «Ось чого вже не доведеться дочекатися, так це побачити «Дебору» в книжці».

Більше 17 років поема йшла до читача. І лише через два роки після смерті поета була надрукована в чотиритомній збірці його творів.

Здавалося, на цьому можна було б і поставити крапку. Але життя – цей геніальний режисер – розпорядилося по-іншому. І велику роль відіграв у цьому уманець, земляк Бажана і великий прихильник Микола Федорович Комарницький. У кожному місті є свої краєзнавці, які по крихтах збирають найменші згадки про свій край, славетних земляків. Таким був і Микола Федорович – журналіст, краєзнавець, життєлюб. У його картотеці славетних уманець Микола Бажан посідав чи не

найпочесніше місце, і тому, звичайно, все, що стосувалося поета, викликало пильну увагу краєзнавця.

Потрапив йому до рук і журнал з «Деборою». Прочитав він цей реквієм загиблим, присвячений пам'яті Раїси Файнштейн, і негайно написав Миколі Платоновичу листа, в якому повідомив, що Рая незагинула, а живе в Москві, нещодавно поховала чоловіка – військового, має доньку та онуку. Які, до речі, кияни, і що він, Микола Комарницький, надіслав їй «Вітчизну».

В архіві поета збереглася відповідь Комарницькому: «Прочитавши Вашу звістку про Раю, я і зрадив, і знітився. Що маю робити? Чи писати їй листа, вибачаючись, що написав у присвяті «Пам'яті» – себто присвячуючи вірша уже мертвій? Чи нічого не писати?» – схвильовано писав Бажан.

Першою відгукнулася Раїса Борисівна. Вона зуміла проникливо і тонко відчувати зміст поеми, і поет послав їй зворушливого і вдячного листа. Зав'язалось активне листування. А десь на початку 1971 року відбулася і зустріч ...

Досліджуючи з учнями творчість Миколи Бажана, потрібно пам'ятати, що уроки літератури рідного краю нестандартні, нетрадиційні. Аксиологічною основою такого заняття є патріотизм: любов до України починається з любові до малої батьківщини, поваги до її культури. Тому запорукою успішного проведення уроків літературного краєзнавства є майстерність учителя, глибоке знання історії та літератури рідного краю, виразність і культура читання, емоційність. А найважливіша умова – це душевне співробітництво вчителя і учня, яке допомагає краще зрозуміти художній задум письменника, що несе заповіт майбутнім поколінням на його рідній землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан М. Думи і спогади. Київ: Рад. письменник, 1982. 324 с.
2. Бажан М. Уманські спогади: новели у віршах. Київ: Рад. письменник, 1972. 289 с.
3. Воспоминания о Миколле Бажане. Москва: Сов. писатель, 1989. 496 с.
4. Сухомлинський В. О. Людина неповторна // Вибрані твори: в 5 т. Т. 5. Київ: Рад. школа, 1976. С. 85–96.

Стаття надійшла 14.10.2017 року